

Φιλοσοφία της επιστημονικής έρευνας

Τι είναι επιστήμη; Τι είδους γνώση προσφέρει και μέσω ποιας διαδικασίας; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της επιστημονικής έρευνας; Ποια στοιχεία διακρίνουν την επιστήμη από τη μη επιστήμη ή την ψευδοεπιστήμη; Τα πιο πάνω ερωτήματα απασχόλησαν και συνεχίζουν να απασχολούν τη φιλοσοφική σκέψη, και ειδικότερα τον κλάδο της φιλοσοφίας της επιστήμης.

Επιστήμη

Ετυμολογικά η λέξη «επιστήμη» προέρχεται από το ρήμα *επίσταμαι* = γνωρίζω, το οποίο στην αρχαία ελληνική γλώσσα είχε το νόημα της βέβαιης γνώσης, σε αντίθεση προς τη δόξα, δηλαδή την υποκειμενική άποψη για κάποιο θέμα ή φαινόμενο. Κατά συνέπεια, *επιστήμη* θεωρείται εκείνη η γνώση που απορρέει από μια συστηματική γνωστική και ορθολογική δραστηριότητα, η οποία, λειτουργώντας ως η κατ' εξοχήν διαδικασία ελέγχου του βαθμού στον οποίο η υποκειμενική δόξα προσεγγίζει την «πραγματική» αλήθεια, οδηγεί σε πορίσματα που έχουν διυποκειμενική ισχύ και στοχεύουν στην επαλήθευση υποθέσεων, σκέψεων και ιδεών.

Επιστημονική γνώση και η διαδικασία απόκτησής της

Στόχος της επιστήμης είναι η κατά το δυνατόν μεγαλύτερη προσέγγιση της «αλήθειας», και το μέσο ή η διαδικασία που χρησιμοποιείται για την επίτευξη αυτού του στόχου είναι η επιστημονική έρευνα. Μολονότι οι ρίζες της επιστημονικής έρευνας δεν βρίσκονται παρά στη φυσική τάση ή ανάγκη των ανθρώπων να απαντήσουν σε καθημερινά ερωτήματα που τους απασχολούν, αυτή είναι «επιστημονική» επειδή αποτελεί μια *συστηματική και*

οργανωμένη διαδικασία αναζήτησης απαντήσεων σε ερωτήματα, προβλήματα, απορίες, και ζητήματα που αφορούν ποικίλα φαινόμενα. Με άλλα λόγια, η επιστήμη αποτελεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο γίνεται εφικτή η συστηματική αναζήτηση της γνώσης, και η επιστημονική έρευνα συνιστά τη διαδικασία ή τη μέθοδο για την απόκτηση αυτής της γνώσης.

Ιστορικά, η επιστημονική έρευνα εξυπηρετεί δύο βασικές λειτουργίες: (α) επεκτείνει τη γνώση, συμβάλλοντας σε νέες ανακαλύψεις και βοηθώντας τους ερευνητές να κατανοήσουν εις βάθος φαινόμενα και καινούργια δεδομένα, και (β) συντελεί στη διαπίστωση σχέσεων αιτίου-αιτιατού ή συσχέτισης μεταξύ των γεγονότων (ή φαινομένων), η οποία βοηθά τους επιστήμονες στην προσπάθειά τους να καταγράψουν και να προβλέψουν συμπεριφορές και δράσεις.

Τα χαρακτηριστικά της επιστημονικής έρευνας

Βασικό χαρακτηριστικό της επιστημονικής έρευνας είναι ότι αυτή μελετά και εξετάζει στοιχεία που είναι *παρατηρήσιμα, επαληθεύσιμα ή διαψεύσιμα, μετρήσιμα*, και τα οποία έχουν *λογική συνέπεια*. Το «παρατηρήσιμο», «επαληθεύσιμο» ή «διαψεύσιμο», το «μετρήσιμο» και η λογική συνέπεια των στοιχείων που αποτελούν αντικείμενο μελέτης της επιστημονικής έρευνας αποτέλεσαν την απαραίτητη βάση για την αποσύνδεση της διαδικασίας αναζήτησης της γνώσης και της αλήθειας από το δογματισμό της θρησκείας και για το συνακόλουθο προσανατολισμό της στο δρόμο του ελέγχου, της κριτικής και του ορθολογισμού. Αυτό πραγματοποιήθηκε κυρίως μέσα από τις προτάσεις διαφόρων φιλοσοφικών κινημάτων που έθεσαν τις βάσεις για τη διάκριση της επιστημονικής γνώσης από την υποκειμενική δόξα ή άποψη.

Στοιχεία που διακρίνουν την επιστήμη από τη μη επιστήμη ή την ψευδοεπιστήμη

Ορόσημο για τη διάκριση της επιστήμης από τη μη επιστήμη ή ψευδοεπιστήμη αποτελεί η θεωρία του Carl Popper (1959), σύμφωνα με την οποία το κριτήριο διαχωρισμού της επιστήμης από τη μεταφυσική ή τη μη επιστήμη είναι η δυνατότητα *διαψευσιμότητας*. Βάσει αυτού του κριτηρίου, «επιστημονικές είναι οι θεω-

ρίες που μας παρέχουν εκ προοιμίου τη μέθοδο με την οποία θα μπορούσαμε να τις υποβάλουμε σε εμπειρικό έλεγχο και να τις διαψεύσουμε. Πρέπει δηλαδή η επιστημονική γνώση να είναι συγχρόνως ελέγξιμη και διαψεύσιμη» (Bird, 1998). Κατά συνέπεια, κάθε θεωρία που δεν παρέχει από μόνη της το πλαίσιο, τα κριτήρια και τη δυνατότητα να διαψευσθεί δεν είναι επιστημονική και δεν αντανakλά «επιστημονικά» την αλήθεια. Πιο συγκεκριμένα, κατά τον Popper, κάθε θεωρία είναι μια υποκειμενική υπόθεση που προτείνεται δοκιμαστικά και διατηρείται σε ισχύ – θεωρείται δηλαδή ότι είναι αληθινή και αξιόπιστη – για όσο χρονικό διάστημα δεν διαψεύδεται. Η ισχύς της υφίσταται μόνο για ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα, έως ότου διαψευσθεί και τη θέση της πάρει μια καινούργια θεωρία, η οποία με τη σειρά της θα ακολουθήσει την ίδια πορεία (Διατύπωση → Έλεγχος → Καθιέρωση → Έλεγχος → Απόρριψη → Νέα ανάδειξη) που κατά τον Popper συνιστά και τον τρόπο εξέλιξης της επιστήμης.

Όπως διαφαίνεται από τα παραπάνω, η ποπεριανή λογική είναι μια «αρνητική λογική» ή ένα παράδειγμα της μεθόδου της «εις άτοπον επαγωγής», με την έννοια ότι το ερώτημα στο οποίο απαντά δεν είναι τι συνιστά αλλά τι δεν συνιστά *επιστήμη*, θέση η οποία αποτελεί και τον κύριο λόγο κάθε κριτικής που της ασκήθηκε (Parineau, 1998).

Στην πρόταση του Popper για την επιστήμη έρχεται να αντιπαρατεθεί αυτή του Thomas Kuhn (1970), ο οποίος απορρίπτει την παραδοσιακή εικόνα εξέλιξης της επιστήμης ως συσσωρευτικής και κινούμενης προς όλο και μεγαλύτερη γνώση, προτείνοντας αντ' αυτής ότι η επιστήμη εξελίσσεται μέσα από μια σειρά επιστημονικών «επαναστάσεων», οι οποίες είναι τόσο μεγάλες ώστε να μην χαρακτηρίζονται από καμιά γραμμική δομή.

Συγκεκριμένα, στο βιβλίο του *Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων* (1970), ο Kuhn αναφέρει ότι οι επιστημονικές επαναστάσεις είναι μη συσσωρευτικά αναπτυξιακά επεισόδια, κατά τα οποία ένα παλαιότερο επιστημονικό πλαίσιο αντικαθίσταται εξ ολοκλήρου ή μερικώς από ένα καινούργιο, μη συμβατό με το προηγούμενο. Αναλυτικότερα, ο Kuhn (1970) υποστήριξε ότι υπάρχουν τρία διακριτά στάδια στην εξέλιξη της επιστήμης: (α) το πρώιμο αναπτυξιακό στάδιο, (β) το στάδιο της κανονικότητας της επιστήμης, και (γ) το στάδιο της επιστημονικής επανάστασης.

Το πρώιμο αναπτυξιακό στάδιο εξέλιξης της επιστήμης χαρακτηρίζεται από ένα διαρκή ανταγωνισμό μεταξύ μερικών «σχολών» όσον αφορά τη «φύση των πραγμάτων». Κάθε σχολή πιστεύει ότι λειτουργεί σύμφωνα με τις υπαγορεύσεις της επιστημονικής μεθόδου. Στην πραγματικότητα, όμως, εκείνο που διαφοροποιεί αυτές τις ανταγωνιστικές μεταξύ τους θέσεις δεν είναι ο βαθμός της πιστότητας ή της δέσμευσής τους σε μια επιστημονική μέθοδο, αλλά η διαφορετική οπτική γωνία κατανόησης του κόσμου και ο διαφορετικός τρόπος διεξαγωγής της επιστημονικής μελέτης. Ουσιαστικά, λοιπόν, κατά το πρώιμο αναπτυξιακό στάδιο η αναζήτηση της επιστημονικής γνώσης δεν βασίζεται σε ένα κοινά αποδεκτό μοντέλο ή πλαίσιο, όπως ακριβώς συμβαίνει, για παράδειγμα, με την επιστήμη της ψυχολογίας σήμερα, όπου διαφορετικές θεωρίες προβάλλουν ως συμπληρωματικές ή και αντιθετικές προτάσεις όσον αφορά τη φύση, την ανάπτυξη και τη λειτουργία της ανθρώπινης ψυχής, καθώς και την ψυχοπαθολογία. Έτσι, ενώ το ψυχαναλυτικό μοντέλο προτείνει ότι το άτομο γεννιέται με ψυχική ενέργεια, βασικά ένστικτα, και το *Εκείνο* (*Id*) που διαχειρίζεται την ψυχική ενέργεια, με τη συνακόλουθη δημιουργία του *Εγώ* (*Ego*) και του *Υπερεγώ* (*Super-Ego*), η θεωρία του συμπεριφορισμού προτείνει, αντίθετα, ότι το άτομο γεννιέται χωρίς ψυχική ενέργεια και ένστικτα αλλά με την ικανότητα της μάθησης. Το γεγονός, λοιπόν, ότι αυτά τα δύο μοντέλα προτάσσουν θεμελιωδώς διαφορετικές απαντήσεις σε ερωτήματα που αφορούν θέματα ανάπτυξης, ψυχοπαθολογίας, ψυχοθεραπείας κ.λπ. δεν είναι παρά λογική συνέπεια του τρόπου με τον οποίο αυτά κατανοούν και περιγράφουν την ανθρώπινη φύση.

Σε αντίθεση με το πρώιμο αναπτυξιακό στάδιο εξέλιξης της επιστήμης, το στάδιο της κανονικότητας της επιστήμης αρχίζει από την αποδοχή ενός κοινού επιστημονικού πλαισίου ή μοντέλου, το οποίο είναι βασισμένο σε ένα σαφές επιστημονικό επίτευγμα. Σε αυτό το στάδιο υπάρχει η δέσμευση της επιστημονικής κοινότητας ως προς ένα κοινό μοντέλο το οποίο αφενός καθορίζει τα ερωτήματα που συνιστούν νομιμοποιούμενα πεδία διερεύνησης και αφετέρου υποδεικνύει τις κατάλληλες μεθόδους έρευνας. Κατά τη διάρκεια αυτού του σταδίου, οι επιστήμονες παραμένουν δεσμευμένοι σε αυτό το κοινά αποδεκτό μοντέλο, όπως συνέβαινε, για παράδειγμα, με την αποδοχή εκ μέ-

ρους όλων των επιστημόνων –πριν από τον Γαλιλαίο– της πεποίθησης ότι η Γη είναι επίπεδη.

Τέλος, σύμφωνα με τον Κuhn (1970), το τρίτο στάδιο εξέλιξης της επιστήμης, αυτό των επιστημονικών «επαναστάσεων», χαρακτηρίζεται από την αμφισβήτηση του έως τότε ισχύοντος θεωρητικού πλαισίου, αμφισβήτηση η οποία αποκτά σταδιακά τη μορφή ρήξης που καταλήγει στην αλλαγή των μέχρι τότε πεποιθήσεων. Αυτή η διαδικασία είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι η υπάρχουσα θεωρία ή το υπάρχον επιστημονικό πλαίσιο δεν μπορούν πια να εξηγήσουν ικανοποιητικά όλα τα υπό εξέταση φαινόμενα εξαιτίας της εμφάνισης αντικρουόμενων στοιχείων τα οποία δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθούν με το ως τότε καθιερωμένο και αποδεκτό μοντέλο. Αυτά τα αντιφατικά και μη συμβατά με το καθιερωμένο μοντέλο στοιχεία ή «ανωμαλίες» δημιουργούν μια κρίση που έχει ως συνέπεια το θρυμματισμό της παράδοσης. Έτσι, μετά από μια περίοδο αναζήτησης, ζύμωσης και διαλογισμού, υιοθετείται πλέον ένα καινούργιο εναλλακτικό πλαίσιο ως το κοινά καθιερωμένο και αποδεκτό εξαιτίας της αποτελεσματικότητάς του στο να ερμηνεύσει τα αντιφατικά στοιχεία που είχαν προκύψει. Έτσι, ενώ μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα επικρατούσε η κοινά αποδεκτή θέση ότι ο χρόνος και η μάζα ήταν σταθερά, η πρόταση του Αϊνστάιν ότι αυτά είναι σχετικά ήρθε να ανατρέψει την παραπάνω θέση και να οδηγήσει στην αντικατάστασή της από μια άλλη η οποία λαμβάνει υπόψη τη θεωρία της σχετικότητας.

Φιλοσοφία και επιστήμη

Από αυτή τη γενική αναφορά στα θέματα ορισμού και εξέλιξης της επιστήμης δεν πρέπει να παραλείψουμε μια ονομαστική τουλάχιστον μνεία στον Francis Bacon (1561-1626) ως τον πρώτο φιλόσοφο της επιστήμης, όχι τόσο επειδή προέβη σε σημαντικές επιστημονικές ανακαλύψεις αλλά επειδή προέβλεψε ότι «η επιστήμη θα μπορούσε να μας σώσει». Σε αυτό το σημείο είναι σκόπιμο να προχωρήσουμε σε μια σύντομη ιστορική αναδρομή των φιλοσοφικών θέσεων και προτάσεων που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της αναζήτησης της γνώσης και της αλήθειας από ιστορικά κυρίαρχα φιλοσοφικά ρεύματα όπως ο λογικός

θετικισμός, ο εμπειρισμός, ο ιδεαλισμός, η φαινομενολογία, ο υπαρξισμός, ο ρεαλισμός και ο δομισμός.

Φυσικά, για τους σκοπούς αυτού του βιβλίου, ο στόχος μιας τέτοιας αναδρομής δεν είναι άλλος από την επιδίωξη να κατανοήσουμε σαφέστερα την πορεία και την εξέλιξη της φιλοσοφικής και επιστημονικής σκέψης όσον αφορά (α) τον τρόπο με τον οποίο τα διάφορα φιλοσοφικά ρεύματα διαμόρφωσαν ιδέες και προτάσεις για το αντικείμενο και τις μεθόδους αναζήτησης της αλήθειας, και (β) τις απαντήσεις που κατά καιρούς έδωσαν αυτά σε οντολογικού και επιστημολογικού χαρακτήρα ερωτήματα, όπως το αν υπάρχει αντικειμενική εξωτερική πραγματικότητα, αν αυτή η πραγματικότητα μπορεί να διαχωριστεί αντικειμενικά από το ερευνών άτομο, ή αν υπάρχουν μια ή περισσότερες μέθοδοι εξακρίβωσης της αλήθειας των πραγμάτων.

Λογικός θετικισμός

Με κύριους εκπροσώπους του τους Descartes (1596-1650), Spinoza (1632-1677) και Leibnitz (1646-1716), κεντρικό μέλημα του φιλοσοφικού κινήματος του *λογικού θετικισμού* υπήρξε ο διαχωρισμός του νου από τις αισθήσεις. Σύμφωνα με το λογικό θετικισμό, υπάρχει μια συγκεκριμένη φύση των πραγμάτων ή, αλλιώς, μια αντικειμενική αλήθεια η οποία υπακούει στους κανόνες της λογικής και βρίσκεται «έξω» από τον άνθρωπο και τις αισθήσεις του. Η θετικιστική φιλοσοφική προσέγγιση δίνει έμφαση στην αντικειμενική αλήθεια και στη λογική συνέπεια των φαινομένων, ενώ οι έννοιες *τάξη, κανονικότητα, υπόθεση, θεωρία, νόμος, επεξήγηση, πρόβλεψη, μοντέλο* και *σύστημα* αποτελούν τον εννοιολογικό εξοπλισμό της. Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης, η γνώση αποκτάται μέσω της δημιουργίας υποθέσεων και θεωριών, και ο τελικός στόχος της έρευνας συνίσταται στην παραγωγή θεωριών που εξηγούν και προβλέπουν τις σχέσεις μεταξύ φαινομένων. Ειδικότερα, ο κορμός μιας θεωρίας χτίζεται ξεκινώντας από μια επαληθευμένη υπόθεση, η οποία με τη σειρά της αποτελεί τη βάση για νέες υποθέσεις, παρατηρήσεις και πειράματα.

Ο θετικισμός αποδέχεται το δυϊσμό «ψυχή-σώμα» και στηρίζεται σε αυτόν μεγάλο μέρος των φιλοσοφικών του προτάσεων. Σύμφωνα με την άποψη περί του δυϊσμού ψυχής-σώματος, την

οποία εισήγαγε ο Descartes, η ψυχή και η ύλη (σώμα) είναι δύο διαφορετικές αλλά αλληλεπιδρούσες υποστάσεις. Η κεντρική ιδέα του θετικισμού είναι ότι η επιστήμη παρέχει – ή πρέπει να παρέχει – γνώση μιας πραγματικότητας ανεξάρτητης από τον άνθρωπο. Σκοπός της επιστήμης, σύμφωνα πάντα με το λογικό θετικισμό, είναι η γνώση της αιτίας για την οποία η πραγματικότητα είναι έτσι όπως είναι, καθώς και η γνώση της φύσης των πραγμάτων και των νόμων που τη διέπουν. Προκειμένου λοιπόν να προσεγγιστεί η αλήθεια και η βαθύτερη αιτία των συμβάντων, υπάρχει ένας μόνο τρόπος: η *a priori* λογική σκέψη, ο ορθός «λόγος». Κάθε φαινόμενο υφίσταται επειδή υπάρχει κάποια αιτία από την οποία προέρχεται (αιτιοκρατία), και αυτή η σχέση αιτίου-αποτελέσματος δεν μπορεί να είναι τυχαία αλλά λαμβάνει χώρα επειδή υπάρχει κάποια σκοπιμότητα. Σύμφωνα με το θετικισμό, τίποτα δεν συμβαίνει δίχως έναν επαρκή λόγο. Επομένως, ακολουθώντας τη λογική σκέψη, πρέπει να μεταβούμε από το αποτέλεσμα στη γνώση της αιτίας και από τη γνώση της αιτίας σε εκείνη της ανώτερης σκοπιμότητας.

Στο πλαίσιο πάντα του λογικού θετικισμού, το κριτήριο βάσει του οποίου διακρίνεται η επιστήμη από τη μη επιστήμη είναι αυτό της *επαληθευσιμότητας*. Η γνώση, δηλαδή, είναι επιστημονική μόνο όταν μπορεί να επαληθευτεί (σε αντίθεση με το ποπεριανό κριτήριο της διαψευσιμότητας).

Μια άλλη βασική θέση του λογικού θετικισμού, άμεσα συνδεδεμένη με τα παραπάνω, είναι αυτή του μεθοδολογικού μονισμού, σύμφωνα με την οποία μόνο μία μέθοδος είναι σωστή και μας οδηγεί σε αξιόπιστα αποτελέσματα, αυτή των φυσικών επιστημών. Έτσι, προκειμένου να διεξάγουν έρευνες οι οποίες θα δώσουν έγκυρα και αξιόπιστα αποτελέσματα, όλοι οι επιστημονικοί κλάδοι πρέπει – σύμφωνα με το μεθοδολογικό μονισμό – να υιοθετήσουν τη μέθοδο των φυσικών επιστημών. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική μάλιστα, όσον αφορά αυτή τη θέση του μεθοδολογικού μονισμού, είναι η άποψη των τριών προαναφερθέντων φιλοσόφων (Descartes, Spinoza, Leibnitz) ότι τα μαθηματικά είναι ένα σύμβολο ενότητας και διασύνδεσης όλων των επιστημών.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι η διαδικασία την οποία χρησιμοποιεί ο θετικισμός προκειμένου να ερευνησει την πραγματικότητα είναι η επαγωγική μέθοδος, σύμφωνα με την οποία η πο-

ρεία για την ανακάλυψη της γνώσης έχει ως αφετηρία τα φαινόμενα στο σύνολό τους και ως κατάληξη τη διατύπωση μιας γενικής αρχής που ισχύει γι' αυτό το σύνολο. Η συγκεκριμένη μέθοδος ξεκινά με την προϋπόθεση ότι το ένα φαινόμενο [A] διαδέχεται ένα άλλο [B], και ότι τα φαινόμενα αυτά εμφανίζονται πάντοτε με την ίδια ακολουθία [A-B]. Γενικότερα, με την επαγωγική μέθοδο μετακινούμαστε από ένα πεπερασμένο σύνολο παρατηρήσεων ή πειραματικών υποδειγμάτων σε ένα συμπέρασμα για τη λειτουργία και τη σύσταση ενός φαινομένου.

Η αναβίωση του κινήματος του λογικού θετικισμού, η οποία προέκυψε ιδιαίτερα δυναμικά στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα από τον Carnap (1923/1967), οδήγησε στη δημιουργία βασικών αρχών, σύμφωνα με τις οποίες: (α) η αλήθεια υπάρχει και μπορεί να διερευνηθεί· (β) η χρήση της επιστημονικής μεθόδου αποσκοπεί στην ανακάλυψη των φυσικών νόμων που διέπουν το σύμπαν με στόχο την προσέγγιση της ουσίας των πραγμάτων· (γ) η επιστημονική μέθοδος διασφαλίζει την αντικειμενικότητα και την αμεροληψία του ερευνητή, ο οποίος θεωρείται πως δεν επηρεάζει ούτε και επηρεάζεται από τα αποτελέσματα της έρευνάς του· και (δ) οι σχέσεις που αναδεικνύονται διαμέσου της επιστημονικής μεθόδου είναι σχέσεις αιτίου-αιτιατού. Επιπλέον, ιδιαίτερα χαρακτηριστική στο πλαίσιο αυτής της αναβίωσης του λογικού θετικισμού υπήρξε η προσπάθεια να απλοποιηθούν σύνθετες επιστημονικές θεωρίες και να δοθεί έμφαση στον κεντρικό τους πυρήνα, προκειμένου να μελετώνται πιο εύκολα και αποτελεσματικά.

Τέλος, οι αναπροσαρμογές του αρχικού μοντέλου του θετικισμού τις οποίες ήρθε να προτείνει το μεταθετικιστικό κίνημα, γνωστό και ως «κριτικός ρεαλισμός» (Bhaskar, 1998, 1993· Lopez & Poter, 2001), είναι ότι: (α) η επιστημονική μέθοδος εξακολουθεί να θεωρείται η σωστή, η χρησιμότητά της όμως έγκειται στο γεγονός ότι αυτή συνδράμει στην προσέγγιση αλλά όχι στην ανακάλυψη ή στην εμβάθυνση της αλήθειας, μιας και οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται δεν είναι τέλειες· (β) η αλήθεια υπάρχει αλλά μπορεί μόνο να προσεγγιστεί μέχρι ενός σημείου και όχι να κατακτηθεί ολιστικά· (γ) η έρευνα διά της επιστημονικής μεθόδου αποσκοπεί στον έλεγχο θεωριών που έχουν ήδη διατυπωθεί και οδηγούν συνήθως στην ενίσχυση μιας θεωρίας, ενώ η διάψευση είναι πιο δύσκολη διαδικασία επειδή έχει

ως προϋπόθεση την ομοφωνία των ειδικών· και (δ) η επιστημονική μέθοδος δεν διασφαλίζει την απόλυτη αντικειμενικότητα του ερευνητή αλλά συνδράμει στην κατά το δυνατόν μεγαλύτερη αμεροληψία του.

Εμπειρισμός

Στον αντίποδα του λογικού θετικισμού βρίσκεται το φιλοσοφικό κίνημα του εμπειρισμού. Ορισμένοι από τους κύριους εκπροσώπους του εμπειρισμού, όπως προαναφέρθηκε, ήταν οι John Locke (1632-1704), David Hume (1711-1776) και George Berkeley (1685-1753). Ο εμπειρισμός συγκλίνει με το θετικισμό στην άποψη ότι στη φύση υπάρχει κάποια βαθύτερη αιτία εξαιτίας της οποίας τα φαινόμενα υφίστανται, εμφανίζονται, αλληλεπιδρούν και συνυπάρχουν. Το σημείο διαφοροποίησης του εμπειρισμού από το θετικισμό επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο μπορεί να προσεγγιστεί και να κατανοηθεί η αλήθεια από την οποία διέπεται ο κόσμος γύρω μας, καθώς επίσης στο βαθμό κατανόησης και γνώσης των φαινομένων στον οποίο μπορούν να φτάσουν οι άνθρωποι.

Ειδικότερα, ο εμπειρισμός αρνείται ότι υπάρχει *a priori* γνώση βασικών γενικών νόμων που –σύμφωνα με το θετικισμό– διατυπώνονται μέσω του ορθού λόγου. Βασική θέση του εμπειρισμού είναι ότι ο μόνος τρόπος με τον οποίο ο περιβάλλον κόσμος μπορεί να προσεγγιστεί είναι μέσω των αισθήσεων και των αντιληπτικών μας ικανοτήτων. Κατά συνέπεια, η απόλυτη αλήθεια και γνώση για τα φαινόμενα δεν μπορεί ποτέ να είναι ολοκληρωμένη, εφόσον οι αντιληπτικές μας ικανότητες και οι αισθήσεις μας είναι περιορισμένες και συχνά απατηλές. Σύμφωνα με τον Locke, υπάρχει μεγάλη αμφιβολία για το αν οι άνθρωποι θα κατορθώσουν ποτέ να ανακαλύψουν εκείνες τις άδηλες δομές που θα τους παρέχουν διαχρονική και εις βάθος γνώση για τις παγκόσμιες αλήθειες.

Ιδεαλισμός

Μια άλλη σημαντική φιλοσοφική σχολή σκέψης είναι αυτή του ιδεαλισμού. Σύμφωνα με τον ιδεαλισμό, η φύση της πραγματικότητας είναι νοητική και ο άνθρωπος εκλαμβάνεται ως ένα σκε-

πτόμενο ον μέσα σε αυτήν. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με αυτή τη φιλοσοφική σχολή που έχει τις βάσεις της στην περί ιδεών θεωρία του Πλάτωνα, δεν υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα, δηλαδή πραγματικότητα ανεξάρτητη από τη σκέψη ή την «ιδέα» που έχουμε για αυτήν. Μάλιστα, η πιο κοινή και διαδεδομένη θέση του ιδεαλισμού είναι ο λεγόμενος «γλωσσολογικός ιδεαλισμός», σύμφωνα με τον οποίο ο κόσμος μας είναι ένα νοητικό γλωσσικό δημιούργημα, δηλαδή έχει προκύψει μέσω της εγκαθίδρυσης γλωσσολογικών και κοινωνικών κατηγοριών οι οποίες είναι εξαρτώμενες από το νου μας (Blackburn, 1994).

Σε ακόμα μεγαλύτερη απόσταση από το θετικισμό, και ενώ συντηρεί με το δικό της τρόπο το αναλυτικό της σθένος, η ιδεαλιστική φιλοσοφική προσέγγιση αρνείται εντελώς την ανάγκη για ανάπτυξη θεωρητικών δομών και αντικειμενικός της σκοπός είναι να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσονται τα διαφορετικά πολιτισμικά τοπία, αποκαλύπτοντας τις διαδικασίες της σκέψης που κρύβονται πίσω από αυτά. Στόχος είναι η ανακάλυψη των γνώσεων, των συμπεριφορών και των αντιδράσεων του ατόμου, και όχι της αιτίας που τα προκαλεί.

Ο ιδεαλισμός καλλιεργεί την ανάγκη για την αναγνώριση και εκτίμηση του πολιτισμικού και χρονικού πλαισίου μέσα στο οποίο λαμβάνουν χώρα τα γεγονότα, και δίνει έμφαση στην ποικιλία των προελεύσεων, των πολιτισμών, των αξιών, των κινήτρων και των προθέσεων που μπορεί να ανακαλύψει κανείς πίσω από αυτά. Συνεπώς, ακολουθώντας αυτή τη διαδρομή, προσπαθεί να οδηγήσει στην εμβάθυνση και στην κατανόηση των ανθρώπινων προβλημάτων και αντιδράσεων σε συγκεκριμένες κοινωνικο-οικονομικο-πολιτισμικές καταστάσεις και πλαίσια. Ο ιδεαλισμός έχει πάρει διαφορετικές μορφές και εκφάνσεις, αλλά η βασική του αρχή παραμένει ότι τα πάντα είναι νοητικά δημιουργήματα και ότι ο νους αποτελεί το κέντρο της πραγματικότητας. Ο υποκειμενικός ιδεαλισμός του Berkeley υποστήριζε ότι αυτό που θεωρούμε εξωτερική πραγματικότητα υπάρχει στη συνείδηση του ατόμου, ενώ ο κριτικός υπερβατικός ιδεαλισμός του Kant υποστηρίζει ότι ο κόσμος, όπως αυτός φαίνεται, είναι δημιούργημα της νοητικής ικανότητας του ατόμου. Στην ομάδα των σύγχρονων ιδεαλιστών συμπεριλαμβάνονται οι F. H. Bradley, T. H. Green, Ernst Carriser και Hermann Cohen.

Φαινομενολογία

Στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα ένα νέο φιλοσοφικό ρεύμα έκανε την εμφάνισή του, αυτό της φαινομενολογίας. Μερικοί από τους κύριους εκπροσώπους της υπήρξαν οι Brentano, Husserl και Merleau-Ponty. Μάλιστα, η φαινομενολογία του Husserl, ο οποίος θεωρείται και θεμελιωτής αυτού του φιλοσοφικού κινήματος, γεννήθηκε όταν ξέσπασε η κρίση του υποκειμενισμού και του ιρασιοναλισμού (φιλοσοφικές σχολές που αναπτύχθηκαν μετά την εμφάνιση της θεωρίας της σχετικότητας και οι οποίες διακήρυτταν την ανυπαρξία αντικειμενικού κόσμου και λογικής συνέπειας των φαινομένων) και αποτελεί σταθμό στην ευρωπαϊκή σκέψη. Ενδεχομένως είναι παράλογο να αναζητήσουμε έναν και μοναδικό ορισμό της φαινομενολογίας, καθώς κάθε «επιτυχημένος» φαινομενολόγος παράγει μια διαφορετική σημασία για τον όρο *φαινομενολογία* (Lyotard, 1985). Παρ' όλα αυτά, ένας γενικός ορισμός που μπορεί ίσως να δοθεί είναι ότι η φαινομενολογία συνίσταται στη μελέτη του φαινομένου, δηλαδή αυτού που συνειδητοποιείται, βιώνεται και «φαίνεται» (Lyotard, 1985).

Η φαινομενολογική φιλοσοφική προσέγγιση επιχειρεί να περιγράψει ένα φαινόμενο ακριβώς όπως αυτό παρουσιάζεται, χωρίς προεικασίες, χωρίς *a priori* όρους γνώσης, γι' αυτό και χαρακτηρίζεται ως ένα ριζοσπαστικό κίνημα γνώσης. Η φαινομενολογία απορρίπτει τον έλεγχο και την επαλήθευση ή μη επαλήθευση της υπόθεσης και δεν δίνει έμφαση στη συστηματική ανάπτυξη θεωριών. Το επίκεντρό της είναι η ανθρώπινη εμπειρία, που περιλαμβάνει τις πράξεις, τις μνήμες, τις φαντασιώσεις και τις αντιλήψεις των ανθρώπων. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, όλη η γνώση πηγάζει από τον κόσμο της εμπειρίας και της βίωσης, και δεν μπορεί να απομονωθεί από αυτόν. Η φαινομενολογία επιδιώκει να κατανοήσει τις «πεμπτουσίες» του θεματικού πεδίου που σχετίζεται με τα εκάστοτε δεδομένα και, σε πλήρη αντίθεση με το λογικό θετικισμό, υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει αντικειμενική αλήθεια έξω από τα υποκείμενα· δηλαδή, υπάρχουν μόνο φαινόμενα, τα οποία ο καθένας αντιλαμβάνεται και περιγράφει υποκειμενικά, χωρίς όμως να φθάνει ποτέ στη βαθύτερη ουσία τους. Η φαινομενολογία λοιπόν περιγράφει εμπειρίες και βιώματα, αρνούμενη να προχωρήσει στην εξήγη-

σή τους, και μάλιστα θεωρεί ότι οι περιγραφές διατηρούν στο μέγιστο βαθμό την αυθεντική υφή και την ποιότητα των πραγμάτων. Οι περιγραφές διατηρούν ένα φαινόμενο ζωντανό, φωτίζουν το παρόν του, τονίζουν τη σημασία του και μας επιτρέπουν να πλησιάσουμε όσο το δυνατόν εγγύτερα στη φύση του (Moustakas, 1994).

Μια άλλη βασική θέση της φαινομενολογίας είναι η ολιστική προσέγγιση των φαινομένων. Η φαινομενολογία δεν προσπαθεί να κατανοήσει τα φαινόμενα χωρίζοντάς τα σε επιμέρους παραμέτρους (όπως κάνει ο θετικισμός), αλλά, αντιθέτως, τα κατανοεί στο σύνολό τους, τονίζοντας με τον τρόπο αυτό την πολυπλοκότητα της πραγματικότητας και του κόσμου. Η φαινομενολογία απορρίπτει επίσης το δυϊσμό «ψυχή-σώμα» και υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει διαφοροποίηση υποκειμένου (ως παρατηρητή ενός φαινομένου) και αντικειμένου (ως αντικείμενο υπό παρατήρηση). Αντίθετα, επιθυμεί την επικέντρωση στην πραγματική εμπειρία, έτσι όπως αυτή βιώνεται από το άτομο. Επομένως, σύμφωνα πάντα με τη φαινομενολογία, το εγώ καθώς και η κατάσταση είναι δυνατόν να ερμηνευθούν μόνο μέσα από τη μεταξύ τους σχέση. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Merleau-Ponty: «ο κόσμος δεν είναι ένα αντικείμενο που εγώ κατέχω το νόμο της συγκρότησής του. Είναι το φυσικό περιβάλλον και το πεδίο όλων μου των σκέψεων και όλων των διευκρινισμένων αντιλήψεών μου... Ο άνθρωπος ανήκει στον κόσμο, γνωρίζει τον εαυτό του μέσα από τον κόσμο». Επομένως, υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στο φαινόμενο και στη συνείδηση. Το φαινόμενο υπάρχει μόνο για τη συνείδηση, και η συνείδηση δεν υφίσταται παρά μόνο σε σχέση με τα φαινόμενα. Η ύπαρξη της αλήθειας ενδιαφέρει τη φαινομενολογία μόνο σε σχέση με τα φαινόμενα και το πλαίσιο εμφάνισής τους. Η μοναδική αλήθεια που γίνεται αποδεκτή από τους φαινομενολόγους είναι η βιωμένη αλήθεια. Η αναζήτηση αυτής ακριβώς της αλήθειας καθώς και της σχέσης του ατόμου με το περιβάλλον του καθορίζουν όλες της λειτουργίες του εν λόγω φιλοσοφικού κινήματος.

Ειδικότερα, οι «λειτουργίες» της φαινομενολογίας (οι οποίες και την ορίζουν σύμφωνα με τον Husserl [1913] στο σύγγραμμά του *Ιδέες για μια Καθαρή Φαινομενολογία*) είναι οι εξής:

1. Η φαινομενολογία είναι η πρωταρχική μέθοδος γνώσης, διότι ξεκινά με τα φαινόμενα καθαυτά. Είναι μια λογική προσέγγιση

γιση επειδή ψάχνει να αναγνωρίσει προεικασίες και να τις απομακρύνει.

2. Επιδιώκει να αναγνωρίσει σημασίες, νοήματα, και νοηματοδοτήσεις και δεν ασχολείται με ζητήματα της λεγόμενης «αντικειμενικής» πραγματικότητας.
3. Ενδιαφέρεται ταυτόχρονα για τις πραγματικές αλλά και τις «πιθανές» ουσίες των φαινομένων.
4. Προσφέρει απευθείας εμβάθυνση στην ουσία των φαινομένων που αναδύεται από την αυτοδιάθεση των φαινομένων και την ανακλαστική περιγραφή.
5. Επιζητά να ανακτήσει τη γνώση μέσω ενός επιπέδου γνήσιας υποκειμενικότητας, ενώ διατηρεί τις αξίες της σκέψης και της ανάκλασης.

Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε ότι η φαινομενολογία είναι ένα φιλοσοφικό κίνημα επιστημονικής μελέτης των φαινομένων, ακριβώς όπως αυτά βιώνονται και εσωτερικεύονται στη συνείδηση. Μόνο η εκδήλωση και βίωση ενός αντικειμένου είναι αυτές που το καθιστούν φαινόμενο, δηλαδή υπάρχον. Η πρόκληση συνίσταται στο να κατανοηθεί και να περιγραφεί το φαινόμενο ως προς τα συστατικά και το πιθανό νόημά του, καταλήγοντας στην κατανόηση της σημασίας της εμπειρίας. Αυτή η σύνδεση ανάμεσα στα εξωτερικά ερεθίσματα και στον τρόπο πρόσληψης και εσωτερικής ερμηνείας τους από το άτομο υπογραμμίζει την ουσία της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η υποκειμενικότητα κατέχει ιδιαίτερα σημαντική θέση στη φαινομενολογία, γι' αυτό η γνώση δεν θεωρείται –ούτε και απαιτείται να είναι– ελέγξιμη και επαληθεύσιμη. Ειδικότερα, βασική θέση της φαινομενολογίας είναι ότι η θεμελίωση της αλήθειας των πραγμάτων βασίζεται στην εξατομικευμένη αντίληψη, στο να προσεγγίζει δηλαδή κανείς τα φαινόμενα ως μεμονωμένη προσωπικότητα, ανεξάρτητα από το αν η προσωπική του αντίληψη διαφέρει από αυτή των άλλων. Δεν υπάρχει μία γνώση για τα φαινόμενα ή μία εμπειρία, επειδή απλώς η γνώση δεν είναι ποτέ δυνατόν να εξαντληθεί. Δεν υπάρχουν όρια στη γνώση μας ή στην εμπειρία μας για καμιά ιδέα, πράγμα ή πρόσωπο. Η όλη διαδικασία του βιώματος της ύπαρξης μέσα σε κάτι, της ύπαρξης μέσα στους εαυτούς μας, της ύπαρξης μέσα στους άλλους και της συσχέτισης αυτών των εξωτερικών και εσωτερικών εμπειριών είναι αέναη και απεριόριστη.

Υπαρξισμός

Ο υπαρξισμός αποτελεί περισσότερο μια φιλοσοφική σύνθεση παρά ένα φιλοσοφικό ρεύμα, με την έννοια ότι δεν διακρίνεται από αυστηρά ιδεολογικά και μεθοδολογικά όρια και συμπεριλαμβάνει ποικίλες φιλοσοφικές θέσεις, οι οποίες δίνουν ιδιαίτερη έμφαση σε θέματα όπως το άτομο, η εμπειρία της επιλογής, η απουσία της λογικής κατανόησης του κόσμου κ.ά. Ο υπαρξισμός, δηλαδή, δεν είναι τόσο μια «φιλοσοφία», όσο μια στάση και θέση ζωής, ενώ κάτω από τη γενική εννοιολογική ομπρέλα του όρου «υπαρξισμός» τοποθετούνται ποικίλες συγκλίνουσες φιλοσοφικές θέσεις. Ορισμένοι από τους κύριους εκπροσώπους του υπαρξισμού είναι οι Søren Kierkegaard (1813-1855), Martin Heidegger (1889-1976), Jean-Paul Sartre (1905-1980), Rollo May (1909-1994), Irvin Yalom (1931) και Alvin Mahrer (1927), ενώ το πρώτο ενώ ίσως το πλέον εξέχον κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των εκπροσώπων του υπαρξισμού είναι ότι έχουν ως βάση τον άνθρωπο. Ξεκινούν, δηλαδή, από τον άνθρωπο και όχι από τη φύση του κόσμου όπως οι περισσότερες προαναφερθείσες φιλοσοφικές σχολές, καθ' όσον, σύμφωνα με τον υπαρξισμό, δεν υπάρχει συγκεκριμένη φύση των πραγμάτων αλλά ο άνθρωπος είναι αυτός που δημιουργεί τη φύση τους, δίνοντας ουσία και νόημα στον κόσμο που τον περιβάλλει. Με αυτή την έννοια, ο υπαρξισμός είναι μια φιλοσοφία του υποκειμένου και όχι του αντικειμένου.

Στο σημείο αυτό, βέβαια, μπορεί ίσως κανείς να ισχυριστεί ότι και ο ιδεαλισμός έχει ως πρωταρχικό σημείο τον άνθρωπο. Η διαφορά όμως συνίσταται στην κεντρική θέση του υπαρξισμού ότι το υποκείμενο λαμβάνεται ως υπάρχον σε όλη του την κλίμακα, σε όλο το εύρος της ύπαρξής του. Δεν είναι, δηλαδή, μόνο ένα σκεπτόμενο υποκείμενο (όπως συμβαίνει στον ιδεαλισμό) αλλά ένα καθ' όλα ενεργό υποκείμενο και ένα κέντρο συναισθημάτων (Macquarrie, 1972). Στην υπαρξιακή φιλοσοφία, λοιπόν, η έννοια της ύπαρξης κατέχει τη θεμελιώδη θέση.

Υπαρξισμός και φαινομενολογία

Όπως και στην περίπτωση της σχέσης του υπαρξισμού με τον ιδεαλισμό, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τη στενή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στον υπαρξισμό και τη φαινομενολογία,

διότι και οι δύο αυτές φιλοσοφικές προσεγγίσεις έχουν ως κοινή αφετηρία την ανθρωπιστική-ανθρωποκεντρική υποκειμενική θεώρηση του κόσμου. Δεν πρέπει, ωστόσο, να θεωρηθεί αυθαίρετα ότι οι δύο αυτές φιλοσοφικές προσεγγίσεις ταυτίζονται λόγω της κοινής τους αφετηρίας.

Θεμελιώδης διαφορά μεταξύ της φαινομενολογίας (κυρίως του Husserl) και του υπαρξισμού είναι ότι η πρώτη εστιάζει στην «ουσία», ενώ ο δεύτερος εστιάζει στην «ύπαρξη». Αυτή η θεμελιώδης διαφορά, άλλωστε, είναι έκδηλη και στην άποψη που αντιτάσσει ο Sartre (στο έργο του *L'être et le néant*, 1943) στη θέση των φαινομενολόγων ότι «η φαινομενολογία είναι η μελέτη των ουσιών», όταν αυτός υπογραμμίζει ότι «η ύπαρξη προηγείται της ουσίας». Άρα η βασική διαφορά μεταξύ φαινομενολογίας και υπαρξισμού είναι ότι η φαινομενολογία περιγράφει φαινόμενα τα οποία θεωρείται ότι προϋπάρχουν και έχουν μια συγκεκριμένη ουσία, ενώ στον υπαρξισμό την ουσία των πραγμάτων τη δημιουργεί ο άνθρωπος, και αν δεν υπάρχει αυτός δεν υπάρχει τίποτα.

Ωστόσο, πέρα από την πιο πάνω βασική διαφορά, σημαντικά κοινά σημεία μεταξύ του υπαρξισμού και της φαινομενολογίας είναι η απόρριψη του δυϊσμού *ψυχή-σώμα*, η επικέντρωση στο βίωμα του υποκειμένου, και η έμφαση στην υποκειμενική αντίληψη του κόσμου. Επίσης, όσον αφορά την κατανόηση και ερμηνεία της έννοιας της «ασθένειας», τόσο στην υπαρξιακή όσο και στη φαινομενολογική θεραπευτική προσέγγιση, αυτό που κατέχει κεντρική θέση και σπουδαιότητα είναι το *βίωμα* του ατόμου. Όπως η υπαρξιστική, έτσι και η φαινομενολογική ψυχολογία δεν αναγνωρίζει σημαντική διαφορά ανάμεσα στο ψυχολογικό και στο ψυχοπαθολογικό, και θεωρεί ότι για να προσεγγιστεί το παθολογικό φαινόμενο, αυτό χρειάζεται να βιωθεί όπως παρουσιάζεται, χωρίς προκαταλήψεις και χωρίς διάθεση ερμηνείας που αλλοιώνει την πραγματικότητα. Ο Heidegger, μάλιστα, μας καλεί να θεωρήσουμε την ασθένεια όχι μόνο ένα σύνολο κλινικών εκδηλώσεων αλλά θέση που γίνεται κατανοητή γνωρίζοντας τον άνθρωπο και τον τρόπο με τον οποίο αυτός βιώνει τη δική του πραγματικότητα.

Ρεαλισμός

Το φιλοσοφικό ρεύμα του ρεαλισμού έχει τις βάσεις του στη μεσαιωνική φιλοσοφία, με κύριο εκπρόσωπό του τον William of Champeaux (1070-1121) και (σε αντίθεση με τους ιδεαλιστές) προτείνει ότι η πραγματικότητα ισχύει ανεξάρτητα από τον άνθρωπο και την ανθρώπινη σκέψη, ενώ οι Thomas Aquinas [Άγιος Θωμάς Ακινάτης, (1225-1274)] και John of Salisbury (1110-1180) ισχυρίζονταν ότι ο πραγματικός κόσμος υπάρχει μόνο στο μυαλό του θεού.

Στη σύγχρονη έκφρασή του, ο ρεαλισμός περιγράφει την ύπαρξη αντικειμενικού κόσμου, θεωρώντας όμως ταυτόχρονα ότι η γνώση δεν αποτελεί μια σταθερά αλλά πρόκειται για δυναμική διαδικασία που αλλάζει και αναδιαμορφώνεται συνεχώς μέσα στο χρόνο, ανάλογα με τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα. Για τους σύγχρονους εκφραστές του ρεαλισμού, όπως είναι ο Bertrand Russell (1872-1970), ο G. E. Moore (1873-1958) και ο C. D. Broad (1887-1971), η αλήθεια υπάρχει αλλά η γνώση της δεν εξαρτάται και δεν επηρεάζεται από το επιστημολογικό πλαίσιο, με την έννοια ότι ο τρόπος προσέγγισης των φαινομένων τροποποιείται διαρκώς, επιφέροντας συνεπώς διαφοροποιήσεις και στα ίδια τα φαινόμενα. Αντικείμενο της επιστήμης είναι οι εμπειρίες του ατόμου, με την έννοια ότι η επιστήμη εξετάζει όλα τα στοιχεία που εισέρχονται στο φαινομενολογικό χώρο.

Ο ρεαλισμός εστιάζεται ιδιαίτερα στη σχέση ανάμεσα στις έννοιες των φαινομένων και όχι στη σχέση ανάμεσα στα φαινόμενα. Η εστίαση δηλαδή, δεν αφορά στις σχέσεις των φαινομένων αλλά στην γέννηση και εξέλιξη των εννοιών που εμπεριέχονται στα φαινόμενα. Με άλλα λόγια, εδώ η επιστημονική μέθοδος βασίζεται στην παρακολούθηση των φαινομένων και στην προσπάθεια διασύνδεσής τους, με απώτερο σκοπό τη μελέτη των βαθύτερων εννοιών που κρύβονται πίσω από ή μέσα στα φαινόμενα.

Δομισμός

Ένα τελευταίο για τη σύντομη αναδρομή μας φιλοσοφικο-επιστημονικό ρεύμα είναι αυτό του δομισμού, που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Οι εκπρόσωποι του

δομισμού, όπως ο Heinz von Foerster, ο Ernst von Glasersfeld, ο Humberto Maturana, ο Francisco Varela και ο George Kelly, υποστηρίζουν ότι η αλήθεια δεν υπάρχει ως πραγματικότητα που μπορεί να ερευνηθεί (βλ. λογικό θετικισμό), αλλά ούτε και μπορεί κανείς να βασιστεί σε πιθανότητες για να την ανακαλύψει. Στο δομισμό δεν υπάρχουν έννοιες όπως *αλήθεια* ή *αντικειμενική πραγματικότητα*, και η πεποίθηση που κυριαρχεί είναι ότι η πραγματικότητα κατασκευάζεται/δομείται από τα ίδια τα άτομα. Αυτό που έχει πραγματική σημασία εδώ είναι ο *τρόπος κατασκευής* της πραγματικότητας και ο ρόλος που αποδίδεται στα φαινόμενα από το άτομο. Κατά συνέπεια, η αλήθεια δεν μπορεί να είναι μία και αντικειμενική, αλλά αποτελεί και αυτή μια *κατασκευή* όπως και το ψέμα. Έτσι, σύμφωνα με το δομισμό, για να κατανοηθεί μια συμπεριφορά ή οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων, είναι απαραίτητη η εστίαση της προσοχής στο νόημα και στην υποκειμενικά προσλαμβανόμενη σημασία που έχει ένα γεγονός για τα ίδια τα άτομα και όχι σε αυτό καθαυτό το γεγονός. Επιχειρώντας, λοιπόν, να μεταφέρουμε τις βασικές αρχές του δομισμού στη διαδικασία της έρευνας, θα λέγαμε ότι αυτό που αναζητά ο ερευνητής – χωρίς να είναι ποτέ ο ίδιος απαλλαγμένος ή ανεπηρέαστος από τις προσωπικές του εννοιολογικές κατασκευές – δεν είναι κάποια *αλήθεια*, μια ανεξάρτητη από τον άνθρωπο *πραγματικότητα* ή κάποια απώτερη *ουσία*, αλλά το πώς το ίδιο το άτομο βιώνει, αντιλαμβάνεται και συνειδητοποιεί πράγματα και καταστάσεις, ποιες, δηλαδή, είναι οι εννοιολογικές κατασκευές στις οποίες βασίζεται για την κατανόηση ολόκληρης της ζωής του.

Άμεσα συνδεδεμένος με το επιστημολογικό ρεύμα του δομισμού είναι και ο κοινωνικός δομισμός (Berger & Luckmann, 1966), ο οποίος επιχειρώντας να δώσει μια απάντηση στο πώς προσεγγίζει και αντιλαμβάνεται κανείς την πραγματικότητα προτείνει ότι αυτή κατασκευάζεται από τα άτομα και τις ομάδες μέσω της επαφής τους.

Φτάνοντας στο τέλος της συνοπτικής μας αναδρομής στις φιλοσοφικές θέσεις και προτάσεις που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της αέναης αναζήτησης της αλήθειας και της γνώσης, είναι απαραίτητο να επισημάνουμε ότι ο προσανατολισμός και η τοποθέτηση ενός ερευνητή σε σχέση με τις παραπάνω θέσεις δεν

μπορεί παρά να επηρεάζει άμεσα την επιλογή της μεθόδου την οποία θα χρησιμοποιήσει όταν διεξάγει επιστημονική έρευνα. Με άλλα λόγια, είναι απόλυτα εύλογο ότι η θέση του ερευνητή για το αν υπάρχει ή όχι αντικειμενική πραγματικότητα και για το ποιος είναι ο απώτερος στόχος της επιστημονικής έρευνας αποτελεί σημαντικό παράγοντα κατά την επιλογή του αντικειμένου της έρευνάς του και των μεθόδων που θα χρησιμοποιήσει σε αυτήν. Η ιδέα, για παράδειγμα, ότι υπάρχει μία και μοναδική πραγματικότητα, και κατά συνέπεια οποιαδήποτε διαπίστωση είναι εκ των πραγμάτων είτε ορθή είτε λανθασμένη, είναι συνδεδεμένη με τη θέση του λογικού θετικισμού. Από την άλλη πλευρά, η ιδέα ότι η αλήθεια ή η πραγματικότητα εξαρτώνται από την υποκειμενική οπτική του ατόμου και είναι σύμφυτες με το συγκεκριμένο πλαίσιο είναι θέση συνδεδεμένη με τη φαινομενολογία. Το ποια μέθοδο θα τείνει να επιλέξει ένας ερευνητής εξαρτάται από το ποια από τις παραπάνω θέσεις ενστερνίζεται και από το ποια είναι η μέθοδος που συνάδει με το δικό του φιλοσοφικό προσανατολισμό.

Το συμπέρασμα που προκύπτει ως επίλογος αυτού του πρώτου κεφαλαίου, όσον αφορά τουλάχιστον το ειδικό αντικείμενο και το στόχο του παρόντος βιβλίου, είναι ότι ο ευσυνείδητος ερευνητής – και ίσως ακόμα περισσότερο ο ψυχολόγος-ερευνητής λόγω της άμεσης εστίασής του στον άνθρωπο – πρέπει να έχει πάντοτε υπόψη του ότι επιλέγοντας μια μέθοδο έρευνας επιλέγει ταυτόχρονα και μια ολόκληρη φιλοσοφική θεώρηση περί της φύσης του ανθρώπου και της οδού προς τη γνώση των φαινομένων, μια θεώρηση που δεν μπορεί παρά να επηρεάζει θεωρητικά και πρακτικά την έρευνά του και να διαμορφώνει τη γενική δομή της.